

דוח מחקר
ינואר 2026

חרדים בישראל 2050

תחזית דמוגרפית ותרחישים כלכליים וביטחוניים

גלעד מלאך | איתמר יקיר | רועי קנת פורטל

**חרדים בישראל 2050:
תחזית דמוגרפית
ותרחישים כלכליים
וביטחוניים**

דוח מחקר

גלעד מלאך | איתמר יקיר | רועי קנת פורטל

ינואר 2026

Haredim in Israel 2050: Demographic Projections and Economic and Security Scenarios

Gilad Malach | Itamar Yakir | Roe Kenneth Portal

עריכת הטקסט: לילך צ'לנוב

עיצוב הסדרה: סטודיו Alfabees

עיצוב העטיפה:

ביצוע גרפי: רונית גלעד, ירושלים

הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

מסת"ב: 8-511-519-965-978

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר) 2026

נדפס בישראל, תשפ"ו/2026

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602

טל': 02-5300888

אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:

החנות המקוונת: www.idi.org.il/books

דוא"ל: orders@idi.org.il

טל': 02-5300800

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חנם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי א־מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפול שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפול חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

תוכן העניינים

7	תקציר
9	מבוא: החברה החרדית והחוסן הלאומי – לקראת הכרעה
10	פרק 1. מתודולוגיה
13	פרק 2. ממצאים
27	פרק 3. דיון בממצאים
32	פרק 4. מסקנות והמלצות
36	פרק 5. סיכום
38	נספח 1. פירוט המתודולוגיה
46	נספח 2. ההבדלים בין תחזיות המכון הישראלי לדמוקרטיה לבין תחזיות הלמ"ס
47	רשימת המקורות

תקציר

לגידול המהיר של החברה החרדית צפויה להיות השפעה דרמטית על הכלכלה והחברה בישראל, בשל הדפוסים הייחודיים לה בהשכלה ובתעסוקה. העניין הציבורי בנושא התעצם בשנים האחרונות בעקבות אירועים שהמחישו את השפעת המאפיינים החרדיים על כלל החברה בישראל. דפוסים אלו בלטו במיוחד במגפת הקורונה, באסון מירון, בדרישות הקואליציוניות של המפלגות החרדיות, ובניסיון החקיקה של פטור מגיוס במהלך המלחמה שפרצה בעקבות 7 באוקטובר.

מחקר זה מציע תחזית דמוגרפית חדשה המבוססת על נתונים עדכניים, להבדיל מתחזיות ישנות יותר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס). כמו כן, המחקר מתמקד בטווח הקצר והבינוני (2030–2050), ולא בטווח הארוך (2065), שבו מתמקדים מחקרי בנק ישראל ומשרד האוצר. המחקר גם מציג תרחישים למגוון של משתני תוצאה (מבחני בגרות, שירות צבאי, השכלה גבוהה, תעסוקה ורמת שכר, מיסים ותוצר), להבדיל מהתרחישים הקיימים, שעסקו בתוצר, במיסים ישירים ובתעסוקה בלבד.

המשך מגמות השילוב המוגבל של החרדים בכלכלה יביא לפגיעה של ממש בכלכלה ובחוסן הלאומי של ישראל. המשך המגמות הדמוגרפיות הקיימות צפוי להוביל לשיעור זכאות לבגרות (בכלל האוכלוסייה) הנמוך ב־22 נקודות אחוז מהשיעור הצפוי אם חרדים יהיו זכאים לבגרות בשיעור דומה ליהודים

לא־חרדים; שיעור בעלי תואר ראשון בישראל צפוי להיות נמוך ב־5.5 נקודות אחוז מן הפוטנציאל; שיעור הגברים המתגייסים לצה"ל צפוי לרדת בכ־16 נקודות אחוז במחזור מהשיעור היום; והפגיעה בתוצר בעקבות אי־השתלבות חרדים תגיע לכ־10% – שווה ערך ל־160 מיליארד שקל במחירי 2023.

מן המחקר עולה הצורך הדחוף בהסדר אזרחי חדש ושוויוני בין המדינה לבין החברה החרדית, שיכלול שינויים מרחיקי לכת במערכת החינוך, בגיוס לצבא ובסבסוד של החברה החרדית. צמצום "המובלעת החרדית" והקטנת התמריצים הכלכליים לא־השתלבות בחברה הישראלית, וגם התניית התמיכה של המדינה בלימודי ליבה, בשירות בצבא ובמיצוי כושר השתכרות – הם תנאים הכרחיים להשגת השינויים הנדרשים.

החברה החרדית והחוסן הלאומי - לקראת הכרעה

הגידול הדמוגרפי המואץ של החברה החרדית אינו עוד סוגיה מגזרית, אלא ציר אסטרטגי שיקבע את עתידה הכלכלי והחברתי של מדינת ישראל. בעוד שבעבר נחשבו אורחות החיים החרדיים עניין פנימי, שורת אירועים מכוננים בשנים האחרונות – ממשבר הקורונה ואסון מירון, ועד מתחים הפוליטיים סביב דרישות תקציביות וסוגיית הפטור מגיוס בעיצומה של מלחמה – המחישו את הזיקה הישירה והבלתי ניתנת להפרדה בין המאפיינים הייחודיים של חברה זו לבין החוסן הלאומי של המדינה כולה.

מחקר זה נועד לספק תשתית עובדתית עדכנית ומדויקת לקבלת החלטות. בניגוד לתחזיות עבר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, או לניתוחים ארוכי טווח של בנק ישראל ומשרד האוצר המשקיפים לעבר שנת 2065, אנו בוחרים להתמקד בטווח הקצר והבינוני (2030-2050). זהו חלון הזמן הקריטי שבו אפשר להשפיע על המגמות. מעבר לכך, המחקר פורש יריעה רחבה של משתני תוצאה: לא רק פגיעה בתוצר ובמיסים, אלא ניתוח מעמיק של שיעורי הזכאות לבגרות, נתוני גיוס והשכלה גבוהה.

התחזיות המובאות כאן משרטטות תמונת מצב מדאיגה, אם יימשך המודל הנוכחי של שילוב מוגבל של חרדים בחברה. הפגיעה הצפויה אינה תאורטית, מדובר באובדן תוצר של כ־10% (כ־160 מיליארד ש"ח), צניחה של 16 נקודות אחוז בשיעורי הגיוס בקרב גברים, ונסיגה משמעותית ברמת ההשכלה והפריון של המשק הישראלי כולו.

לנוכח הממצאים עולה המסקנה שאין די בתיקונים קוסמטיים, ישראל נדרשת להסדר אזרחי חדש ושוויוני. חוזה זה מחייב שינוי מבני במערכת התמריצים הכלכליים, התניית תמיכות ממשלתיות בלימודי ליבה ובמיצוי כושר השתכרות, והרחבה ניכרת של נטל השירות הצבאי. צמצום "המובלעת החרדית" והשתלבות מלאה של בניה ובנותיה במוקדי ההשפעה והעשייה הם תנאי הכרחי להמשך קיומה של ישראל כמדינה מפותחת ומשגשגת.

פרק 1

מתודולוגיה

הניתוח המוצג במחקר זה ממוקד בהדגמת ההשלכות של התמורות הדמוגרפיות הצפויות כפי שהן עולות מהתחזית הרשמית של הלמ"ס על שורה של תוצאות חברתיות וכלכליות: שיעור הזכאות לבגרות, שיעור תעסוקה, שיעור בעלי השכלה גבוהה ועל ההכנסה מעבודה.¹

במסמך יוצגו שני סוגי ניתוחים:

א. ניתוח לפי פירוק "האפקט הדמוגרפי"

השינוי הצפוי בהרכב האוכלוסייה עד 2050 יתבטא בעיקר בגידול משקל האוכלוסייה החרדית ובקיטון במשקל האוכלוסייה היהודית הלא־חרדית. הניתוח במחקר זה מתמקד בהבנת ההשפעות של שינוי זה ("האפקט הדמוגרפי") על מגוון תוצאות חברתיות וכלכליות: שיעור הזכאות לבגרות ובגרות איכותית, שיעור תעסוקה, שיעור בעלי השכלה גבוהה וההכנסה מעבודה (להלן, משתני תוצאה).

סוג הניתוח העיקרי שיוצג בממצאים הוא **פירוק ה"אפקט הדמוגרפי"**, כלומר, הצגת תמונת המצב שהייתה צפויה בישראל היום לו היה ההרכב הדמוגרפי במדינה זהה להרכב החזוי ב־2050.

הניתוח משווה בין שני תרחישים:

(1) הרכב האוכלוסייה ישתנה בלי שישתנו הדפוסים החברתיים־כלכליים של שום קבוצה (יהודים לא־חרדים, חרדים וערבים) (תרחיש "קפאון").

(2) הרכב האוכלוסייה ישתנה והחרדים יתאימו את דפוסי ההשכלה והתעסוקה שלהם לדפוסים של האוכלוסייה היהודית הלא־חרדית. דפוסי ההשכלה והתעסוקה של יהודים לא־חרדים ושל ערבים יוותרו בלי שינוי (תרחיש "התכנסות").

1 תחזית הלמ"ס פורסמה על בסיס נחונים משנת 2015. ראו פראן וקלינגר, 2018.

מטרת ההשוואה היא להבין את השפעת ההשתלבות של החרדים במערכת החינוך, בתעסוקה ובצבא על החברה הישראלית, ובמיוחד על הכלכלה ועל תוצר המדינה. כל זאת ב**נטרול** מגמות ושינויים נוספים הצפויים באותה התקופה.

ב. ניתוח מגמות בקרב כלל האוכלוסיות בישראל

בסוף פרק הממצאים נציג ניתוח נוסף המתחשב גם במגמות העבר של כל קבוצת אוכלוסייה (יהודים לא־חרדים, ערבים וחרדים) ובוחן כיצד עשויים השינויים הדמוגרפיים והמשך המגמות בכלל קבוצות האוכלוסייה להשפיע על ההתפתחויות הכלכליות והחברתיות של ישראל בשנים הקרובות. עבור כל משתנה תוצאה וכל קבוצת אוכלוסייה נציג את הנתונים משנת 2005 ועד השנה האחרונה הזמינה (בדרך כלל 2024).²

ניתוח זה משווה בין שני תרחישים בקרב שלוש קבוצות האוכלוסייה, יהודים לא־חרדים (ואחרים), חרדים וערבים, בחלוקה למגדר:

(1) המשך המגמות שנצפו בשני העשורים האחרונים (2005–2024) **בקרב שלוש קבוצות האוכלוסייה**, והאטה הדרגתית של קצב השיפור במשתני התוצאה.

(2) המשך המגמות שנצפו בשני העשורים האחרונים **בקרב יהודים לא־חרדים וערבים בלבד, והתכנסות של הקבוצה החרדית לרמה הנוכחית של יהודים לא־חרדים** (בד"כ שנת 2024).

מקורות

את משתני התוצאה קיבלנו מכמה מקורות. המקור לנתוני הבגרות הוא נתוני ההשכלה של הלמ"ס, נתוני ההשכלה הגבוהה מבוססים על עיבודים של נתוני סקר כוח אדם ונתוני הסקר החברתי של הלמ"ס. המקור לנתוני התעסוקה הוא

2 טווח שנים זה הוגדר כדי לדבוק בחקופה אחידה כמה שיותר לכלל משתני התוצאה, ובעיקר כדי שנקודת הפתיחה של המגמה הנבחנת תהיה מאוחרת לשינויים המוסדיים שהונהגו במדינה בשנים 2002–2003. השינויים הבולטים שבהם הם חוק דחיית שירות לתלמידי ישיבות שתורחם אומנותם ("חוק טל", 2002) והקיצוץ הדרסטי בקצבאות הילדים בחוכנית הכלכלית לשנת 2003.

דיווח הלמ"ס על עמידה ביעדי התעסוקה הממשלתיים.³ נתוני ההכנסה מעבודה (ששימשו בסיס לתחשיב ההשלכות לתוצר) מבוססים על נתונים מינהליים שמקורם ברשות המיסים.⁴ בחישוב תשלומי מיסים נשענו על העבודה של קרלינסקי ואחרים (2024).

לפירוט מלא של המתודולוגיה ראו נספח 1.

לפני כמה שנים ערכו בנק ישראל ומשרד האוצר שני תרחישים לטווח ארוך על השפעת חרדים על כלכלת ישראל (ירון, 2018; אגף הכלכלן הראשי במשרד האוצר, 2019). במסמך זה לא נערוך השוואה מלאה לתוצאות התרחישים האלה בשל הבדלי מתודולוגיה וטווחי זמנים ביניהם. ככלל, כל התחזיות האלה מעלות כי השפעת איי השתלבות חרדים בכלכלה היא דרמטית ועולה בקצב מהיר, בהתאם לגידול האוכלוסייה.

3 מעקב אחר יעדי תעסוקה ממשלתיים, הלמ"ס.

4 עיבוד נתוני ההכנסה נערך בחדר המחקר של הלמ"ס על בסיס קובצי רשומות פרט שהוכנו בלמ"ס עבור המחקר הזה, והושמטו מהם פרטי זיהוי.

א. דמוגרפיה

על פי תחזית הלמ"ס, עד 2040 צפוי המגזר החרדי להיות כ־20% מאוכלוסיית ישראל, ו־24.4% עד 2050.⁵ תחזית המכון הישראלי לדמוקרטיה, המבוססת על נתונים מינהליים עדכניים ולא על נתוני סקר,⁶ מעריכה קצב גידול נמוך מעט יותר – 18% בשנת 2040 ו־22% בשנת 2050 (תרשים 1).

הפערים בין התחזיות אינם גדולים מבחינת השפעתם על המשתנים הכלכליים והחברתיים שנבחנו במחקר זה.⁷ בשל כך בחרנו להציג מכאן והלאה את התוצאות על פי תחזית הלמ"ס, שהיא תחזית מדינתית רשמית ואליה מתייחסים גם מחקרים ודוחות אחרים.⁸

5 ראו לעיל הערה 1. הלמ"ס שוקדת כבר זמן רב על פרסום תחזיות עדכניות, ולפי תוצאות ראשוניות שהגיעו לידינו נראה שהן יהיו דומות לתחזיות המכון הישראלי לדמוקרטיה. כפי שציינו, לפער זה, העומד על כ־10% ביחס לגודל האוכלוסייה החרדית, אין השפעה דרמטית על משתני התוצאה.

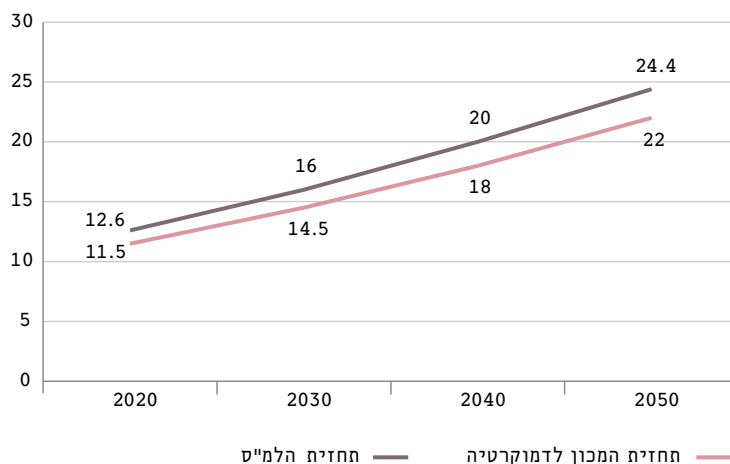
6 להסבר על המחודולוגיה שעל פיה הופקו הנחונים ראו גורדון, 2022.

7 להמחשת הפערים הקטנים נביא לדוגמה את שיעורי התעסוקה. כפי שנציג בהמשך, על פי ההנחות הדמוגרפיות של תחזית הלמ"ס, השתלבות מלאה של חרדים צפויה להעלות את שיעורי התעסוקה ב־1.4 נקודות אחוז ביחס להמשך המגמות הקיימות עד 2050. על פי התחזית הדמוגרפית של המכון הישראלי לדמוקרטיה, הפער עומד על 1.8 נקודות אחוז – הבדל של 0.4 נקודות אחוז. ראו נספח 2.

8 המכון החרדי למחקרי מדיניות פרסם תחזית משלו, ולפיה שיעור החרדים צפוי לגדול בקצב נמוך בהרבה מן התחזיות של הלמ"ס ושל המכון הישראלי לדמוקרטיה. תחזית זו נשענת על כמה הנחות שלדעתנו אינן מבוססות. למשל, ההנחה ששיעור הגידול של האוכלוסייה היהודית הלא־חרדית ימשיך להיות דומה לשיעור היום, למרות מגמה ברורה של ירידה בשיעור הגידול של קבוצה זו בעשור האחרון. ראו רגב ומילצקי, 2024.

תרשים 1

שיעור האוכלוסייה החרדית בכלל האוכלוסייה בישראל, תמונת מצב
לשנת 2020 ותחזיות לשנים 2030–2050 (ב-%)

הערה: למקור נתוני הלמ"ס ראו לעיל הערה 1. את התחזיות של המכון הישראלי לדמוקרטיה ערך גבריאל גורדון במיוחד עבור פרסום זה, והן מבוססות על זיהוי חרדים בנתונים מינהליים של הלמ"ס. אנו סבורים בשל כך שהיא מדויקת יותר מתחזיות הלמ"ס המבוססות על הגדרה עצמית של חרדים בסקר החברתי. ראו פראן וקלינגר, 2018, עמ' 6.

ב. זכאות לבגרות

אם הרכב האוכלוסייה בישראל היום היה תואם את התחזית לשנת 2050, שיעור הזכאות לבגרות היה נמוך ב־9.6 נקודות אחוז מהשיעור הנוכחי. אך אילו שיעור הזכאות לבגרות בקרב חרדים היה נעשה דומה לשיעור בקרב האוכלוסייה היהודית הלא־חרדית ("התכנסות"), היה שיעור הזכאות בכלל האוכלוסייה גבוה ב־12.7 נקודות אחוז מנתוני שנת 2023. כלומר, השתלבות מלאה של החרדים עד

2050 תביא לשיפור בשיעור הזכאים לבגרות בישראל בהיקף של כ־22 נקודות אחוז (להלן לוח 1). כדי להגיע להתכנסות כזאת נדרש גידול דרמטי בשיעור הזכאים לבגרות בחברה החרדית, מ־16% ל־86% (ללא שינוי בשיעור הזכאים בקרב יהודים שאינם חרדים).

לוח 1
שיעור הזכאים לבגרות רגילה בקרב בני 18 על פי תרמיים התנהגות
שונים של הציבור החרדי, 2050 (ב־%)

הנתון / התרמי	ערך	הפער בין התרמי למצב הקיים
A מצב קיים (נכון לשנת הבסיס 2023)	70.9	.
B החרדים מתכנסים לרמה דומה ליהודים הלא־חרדים (תרמי התכנסות)*	83.6	12.7
C החרדים שומרים על דפוסי ההתנהגות הקיימים שלהם (תרמי קיפאון)**	61.3	-9.6
D הפער בין התרמיים (בין B ל־C)		22.3

הערה: הרכב האוכלוסייה בשנת 2050 לפי התחזית הבינונית של הלמ"ס.
* התכנסות של החרדים לרמה של יהודים לא־חרדים בשנת 2023.
** כל הקבוצות נשארות כפי שהן היום. כך נהגנו גם בלוחות הממצאים הבאים.

ג. השכלה גבוהה

אם הרכב האוכלוסייה היום היה תואם את תחזית 2050, שיעור בעלי תואר ראשון בגילים 35–44 היה נמוך ב־3.4 נקודות אחוז מהמצב הנוכחי. אילו הדמוגרפיה הייתה משתנה באותו אופן אך האוכלוסייה החרדית הייתה מתדמה לאוכלוסייה היהודית הלא־חרדית מבחינת שיעור בעלי ההשכלה הגבוהה, השיעור היה גבוה ב־2.1 נקודות אחוז. כלומר, השתלבות מלאה של החרדים עד 2050 תביא לגידול

בשיעור בעלי ההשכלה הגבוהה בישראל ב־5.5 נקודות אחוז ביחס למצב של קיפאון בשיעורי ההשכלה לצד גידול דמוגרפי (ראו לוח 2).

הפער בין התרחישים נובע הן משיעור ההשכלה הנמוך של גברים חרדים, הן משיעור ההשכלה הנמוך של נשים חרדיות. בגילים 35–44 נשים חרדיות משכילות יותר מגברים חרדים (כ־38% נשים בעלות תואר ראשון, לעומת 13% גברים). הפער בין המגזרים – בין חרדים ליהודים לא־חרדים – מבחינת השכלה גבוהה עומד על כ־22 נקודות אחוז בקרב נשים ועל 37 נקודות אחוז בקרב גברים.

לוח 2

שיעור בעלי תואר ראשון בגילים 35–44 בתרחישים דמוגרפיים והתנהגותיים שונים של הציבור החרדי, 2050 (ב־%)

הנתון / התרחיש	ערך	הפער בין התרחיש למצב הקיים
A מצב קיים (נכון לשנת הבסיס 2024)	47.1	.
B החרדים מתכנסים לרמה דומה ליהודים הלא־חרדים (תרחיש התכנסות)	49.2	2.1
C החרדים שומרים על דפוסי ההתנהגות הקיימים שלהם (תרחיש קיפאון)	43.7	-3.4
D הפער בין התרחישים (בין B ל־C)		5.5

ד. תעסוקה

אם הרכב האוכלוסייה היום היה תואם את תחזית 2050, שיעור התעסוקה היה נמוך ב־2.4 נקודות אחוז לעומת המצב הנוכחי. עם זאת, אם החרדים היו משתלבים בתעסוקה כמו יהודים לא־חרדים היה שיעור התעסוקה גבוה ב־0.8.

נקודות אחוז מהמצב הנוכחי. מכאן שהשתלבות מלאה של החרדים עד 2050 תביא לגידול של כ־3 נקודות אחוז בשיעור התעסוקה בישראל (2.4+0.8, להלן לוח 3).

עיקר הפער בין התרמישים נובע מהתנהגות הגברים החרדים, ששיעור התעסוקה שלהם בשנת 2024 נמוך מאוד (53.9%), והם נדרשים לעלות ביותר מ־30 נקודות אחוז כדי להשתוות לגברים יהודים לא־חרדים. נשים חרדיות, לעומת זאת, מאופיינות כבר היום בשיעור תעסוקה דומה לזה של נשים יהודיות לא־חרדיות, אף שהיקף התעסוקה שלהן (במונחי שעות עבודה בחודש) ואיכות התעסוקה שלהן נמוכים ביחס לקבוצה המקבילה.⁹

לוח 3

שיעור התעסוקה בישראל בתרמישים דמוגרפיים והתנהגותיים שונים של הציבור החרדי, 2050 (ב־%)

הנתון / התרמיש	שיעור התעסוקה	הפער בין התרמיש למצב הקיים
A מצב קיים (נכון לשנת הבסיס 2024)	78.2	.
B החרדים מתכנסים לרמה דומה ליהודים הלא־חרדים (תרמיש התכנסות)	79.0	0.8
C החרדים שומרים על דפוסי ההתנהגות הקיימים שלהם (תרמיש קיפאון)	75.8	-2.4
D הפער בין התרמישים (בין B ל־C)		3.2

9 ראו במחקרו של גורדון (2025), המראה שרק 23% מהנשים החרדיות מגיעות לסף המס המינימלי (לעומת 46% מהיהודיות הלא־חרדיות).

ה. מיסים

עבור משתנה תוצאה אנו מניחים שתשלומי המיסים נטו למשק הבית יהיו ברמה דומה לרמה המוצגת אצל קרלינסקי ואחרים (2024),¹⁰ ששקללו את כלל המיסים הישירים והעקיפים שמשלמים משקי הבית והשוו אותם לכלל השירותים ותשלומי ההעברה שמשקי הבית נהנים מהם. חישוב זה הוא האומדן המדויק ביותר שפורסם להתפלגות הדמוגרפית של תשלומי המיסים, תשלומי ההעברה וצריכת שירותים, ולכן הוא בסיס טוב להערכה של העלויות התקציביות של ההתפתחויות הדמוגרפיות הצפויות.¹¹

אילו ההרכב הדמוגרפי של אוכלוסיית ישראל כיום היה זהה לזה של ישראל ב־2050, ההעברות החודשיות נטו של משק בית בישראל לקופת המדינה – כלומר, תשלום המיסים שמשלמים משקי בית, בניכוי עלות השירותים ותשלומי ההעברה – היו נמוכות במוצע בכ־1,000 ש"ח, או ב־25%, מהמיסים הממוצעים נטו כיום.

10 בחרנו להסתמך על קרלינסקי ואחרים כיוון שהניתוח שלהם כולל את כלל האוכלוסייה, כמו שאר הסעיפים במחקר זה. ראו גם אצל גורדון, 2025, העוסק בחלוקת נטל תשלומי המס הישירים בין חרדים ליהודים לא־חרדים.

11 מאחר שהניתוח הוא לנקודת זמן ספציפית, לא נציג כאן תחזית אלא פירוק של האפקט הדמוגרפי בלבד. משום שהיקף השירותים וההעברות שמחשבים קרלינסקי ואחרים (2024) נגזר (גם) ממספר הילדים במשק הבית, לא יכולנו לייצר תרחיש התכנסות בתשלומי המס נטו העקבי עם התחזית הדמוגרפית של הלמ"ס. סביר שסדר הגודל של הפער בין תרחיש התכנסות למצב הקיים הוא של מאות שקלים נוספים לחודש של הכנסות נטו ממיסים למדינה ממשק הבית הממוצע, כך שאפשר לראות בהערכה המוצגת כאן הערכה שמרנית למדי של אובדן פוטנציאל הכנסות המדינה ממיסים נטו בעקבות אי־השתלבות חרדים.

לוח 4
תשלום מיסים ממוצע נטו למשק בית, שינוי לעומת המצב הנוכחי
(בש"ח לחודש וב-%)

הנתון / התרחיש	ערך	הפער בין התרחיש למצב הקיים	הפער בין התרחיש למצב הקיים
A מצב קיים (נכון לשנת הבסיס 2018)	4,419	.	.
B החרדים שומרים על דפוסי ההתנהגות הקיימים שלהם (תרחיש קיפאון)	3,354	-1,065	-24.1%

הערה: תשלום מיסים נטו = מיסים פחות שירותים והעברות. התשלומים בהווה על פי חישובי קרלינסקי ואחרים (2024).

1. תוצר

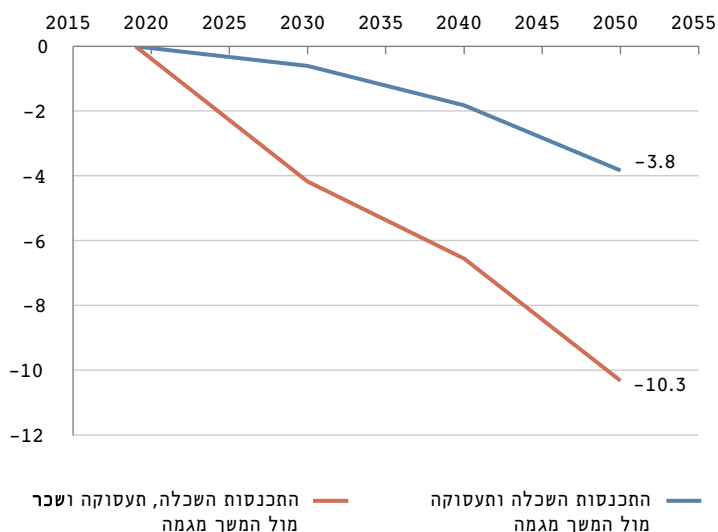
השינויים הצפויים בהרכב האוכלוסייה – וההבדלים בין קבוצות האוכלוסייה בדפוסי ההשכלה והתעסוקה – צפויים להיתרגם לשינויים בהיקף הממוצע והכולל של ההכנסות מעבודה, ולכן גם לשינויים בתוצר.¹²

12 כיוון שהשפעת השינוי בהכנסה ובתוצר לאורך זמן על רמת החיים תלויה בשינויים שיחולו בד בבד גם בפריון העבודה ובמחירים, בחנו את ההשלכות של השינוי הדמוגרפי על התוצר באופן אחר מהאופן שבו הערכנו את השלכותיו על התוצאות הקודמות. במקרה הזה חישוב ההשלכות מבוסס על השוואה בין שני ממוצעים משוקללים. נתון הבסיס הוא ההכנסה החודשית מעבודה ב-2019, המחושבת על סמך נתונים מינהליים שמקורם ברשות המיסים. במקרה זה הממוצע המשוקלל מבוסס על ההכנסה הממוצעת בכל אחד מתאי האוכלוסייה המתקבלים מחיתוך של קבוצת גיל, מגזר, מגדר ורמת השכלה; והמשקלות הם גודלם היחסי של התאים באוכלוסייה. נתון זה מושווה לכמה תרחישים שבהם ההכנסה הממוצעת בכל תא נותרת בעינה ומשקלות התאים משתנים לפי התרחיש הנבחר (ראו נספח 2).

אובדן הפוטנציאל במונחי תוצר לנפש בעקבות אי־השתלבות של החרדים יכול, לפי חישובנו (ראו בנספח 2), להגיע ליותר מ־10%, שווה ערך לכ־160 מיליארד שקל במונחי תוצר 2023.

תרשים 2

הפגיעה בתוצר לנפש בתרחישי (אי־) שילוב חרדים, 2050 (ב־%)

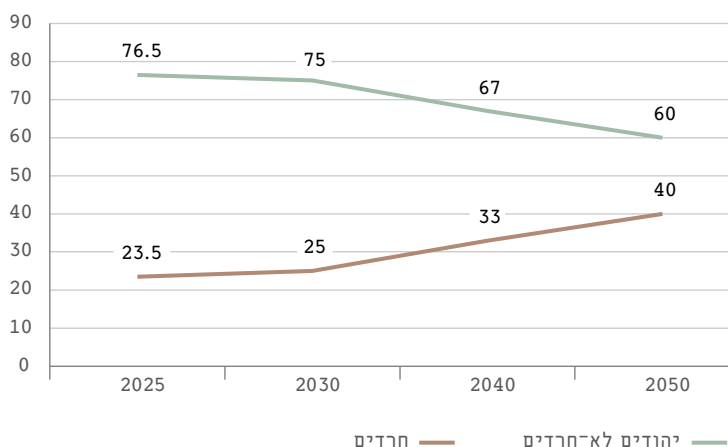

ז. שירות צבאי

מכיוון שהחרדים הם חלק גדל והולך מהאוכלוסייה בגיל הגיוס, לגידול באוכלוסיית החרדים תהיה השפעה מכרעת על הגיוס לצבא ועל הצבא. מאחר שהאוכלוסייה הערבית אינה חייבת בשירות צבאי, יש להביא בחשבון את חלקם היחסי של החרדים מתוך כלל בני ה־18 המיועדים לשירות. היום החרדים הם

23.5% מכלל המיועדים לשירות צבאי, ושיעורם צפוי לעלות ל-25% עד 2030, ל-33% בשנת 2040, ול-40% עד 2050.

תרשים 3 משקל החרדים והיהודים הלא-חרדים באוכלוסייה החייבת בגיוס, 2025-2050 (ב-%)

בדיון בסוגיה זו אי אפשר להתעלם מן ההשלכות של מלחמת 7 באוקטובר על משך שירות הסדיר והמילואים. על פי התוכנית הרב-שנתית של צה"ל היה אמור שירות החובה לרדת ל-28 חודשים, אך לנוכח המלחמה הוא צפוי להתארך ל-36 חודשים. שירות סדיר של גברים חרדים בהיקף הרווח בקרב לא-חרדים יאפשר את קיצור את השירות הסדיר ב-11 חודשים בשנת 2050.¹³ המשמעות

13 סוגיות כלכליות בשירות חיילי חובה ומילואים, **מצגת אגף התקציבים של משרד האוצר לוועדת החוץ והביטחון באפריל 2024, שקף 15.**

הכלכלית של שינוי כזה היא כ-1% תוצר בשנה (גייבל ושראל, 2020; זעירא, 2018).¹⁴

לעלות הכלכלית של שירות המילואים צפויות להיות השלכות משמעותיות. על פי הערכת צה"ל, תוספת צורכי כוח אדם הדרושה בעקבות המלחמה עשויה להעמיד את שירות המילואים על 28 ימים בשנה. שירות סדיר של חרדים בהיקף דומה ליהודים לא-חרדים אמור להיות חליפי לשירות מילואים, ולספק את כלל הצרכים המבצעיים של המילואים, למעט אימונים לשמירה על כשירות, עד 2045 (גורדון ורביצקי טורפז, 2024). העלות הכלכלית של חייל מילואים מוערכת בפי 1.8 משל חייל סדיר, ואם כך התרומה של כניסת חרדים לשירות הסדיר במקום חיילי המילואים לתוצר ניכרת ועשויה להתקרב ל-2% תוצר (אגף הכלכלן הראשי במשרד האוצר, 2023).¹⁵

ח. ניתוח המגמות בקרב החרדים בהתחשב במגמות בקרב יהודים לא-חרדים וערבים

עד כה בחנו את ההשפעה של הגידול הדמוגרפי המוערך של החברה החרדית בשנת 2050 בלבד, בלי להתחשב בשינויים אפשריים בקרב קבוצות אחרות. ההבדל בין התרחישים היה ההערכה השונה של התנהגות האוכלוסייה החרדית: חלופה אחת הניחה שגם החרדים לא ישנו את דפוסי ההשכלה והתעסוקה שלהם (תרחיש קפאון), והחלופה השנייה בחנה מצב שבו החרדים יתנהגו דומה ליהודים לא-חרדים בתחומים אלו (תרחיש התכנסות).

14 מחקר שנערך במכון הישראלי לדמוקרטיה העלה שהציבור היהודי הלא-חרדי מסבסד את הציבור החרדי בתחום הביטחון הצבאי בהיקף העומד על יותר מ-13 מיליארד ש"ח בשנה (כהן קובץ' ומלאך, טרם פורסם).

15 הערכה תקציבית של תוספת תוצר בהיקף של 8-10 מיליארד ש"ח בשנה מופיעה במחקרם של גורדון ורביצקי טורפז, 2024.

בסעיף הבא נבחן חלופות נוספות, המביאות בחשבון לא רק את השינוי באוכלוסייה החרדית אלא גם שינוי באוכלוסייה היהודית הלא־חרדית ובאוכלוסייה הערבית. כדי לבחון זאת הנחנו שההתנהגות של שתי האוכלוסיות שאינן חרדיות תשתנה בהתאם למגמת השינוי ב־20 השנים האחרונות, ותחול האטה איטית בקצב השילוב. החלופה הראשונה שנבחן היא המשך המגמות גם ביחס לחרדים, והחלופה השנייה היא התכנסות של החרדים להתנהגות של האוכלוסייה היהודית שאינה חרדית.

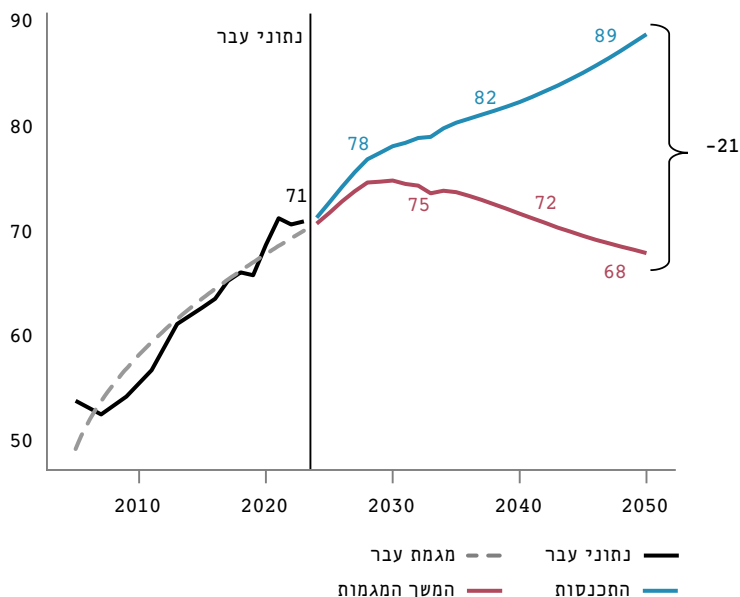
כפי שנראה להלן, אם משקללים את המשך המגמות גם ביחס לאוכלוסיות שאינן חרדיות, הפער בין שני התרחישים קטן יותר מהפער שעלה במרבית התחומים שבחנו קודם. הסיבה לכך היא שאוכלוסיות אלו "מפצות" על ההשפעה הגדלה והולכת של הגידול הדמוגרפי החרדי.

1. בגריות

אם כל אחת משלוש האוכלוסיות תמשיך לנהוג לפי המגמות הקיימות, שיעור הזכאות לבגרות בישראל צפוי לרדת מ־71% בשנת 2023 ל־68% בשנת 2050. לעומת זאת, במצב של השתלבות מלאה של החרדים, שיעור הזכאות לבגרות צפוי לעלות לכ־89%, מה שיביא לשיפור של ממש במיומנויות הצעירים בישראל.

תרשים 4

שיעור הזכאות לבגרות בקרב כלל האוכלוסייה, נחוני עבר ותחזית, לפי תרחישים, 2005-2050 (ב-%)

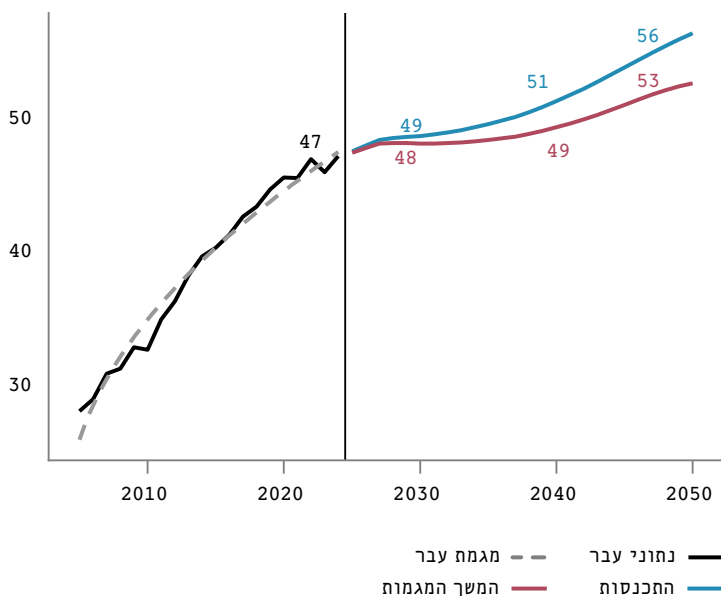

2. השכלה גבוהה

אם יימשכו המגמות הקיימות, שיעור בעלי תואר ראשון צפוי לעלות מ-47% בשנת 2024 לכ-53% בשנת 2050. התכנסות מלאה של חרדים (כך שידביקו את שיעורי ההשכלה של יהודים לא־חרדים) צפויה להעלות שיעור זה לכ-56%.

תרשים 5

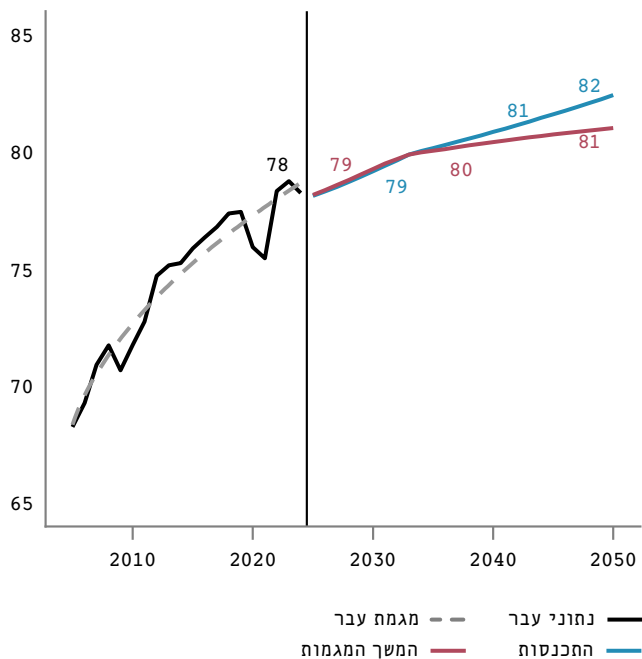
שיעור בעלי חוואר ראשון בגילי 35-44, לפי תרחישים, 2005-2050
(ב-%)

3. תעסוקה

בתרחיש שבו המגמות נמשכות יעלה שיעור התעסוקה בהדרגה וייתייצב על כ-81% משום שהעלייה היחסית בשיעור החרדים באוכלוסייה תתקזז עם העלייה בתעסוקה בקרב ערבים. אם החרדים יתנהגו כמו יהודים לא־חרדים, שיעור התעסוקה יעלה בקצב מהיר יותר, ויגיע בשנת 2050 ל-82.4% (תרשים 6).

תרשים 6
שיעורי תעסוקה היסטוריים וחזויים לגילים 25-64, לפי תרחישים,
2005-2050 (ב-%)

א. מהו התרחיש הריאלי?

תרחישים שמרניים נוטים להניח שהמשך מגמות ההשתלבות הקיימות הוא התרחיש הריאלי ביותר. אך במקרה של החברה החרדית יש חסמים אידאולוגיים מצד הממסד הדתי והפוליטי בנוגע להשתלבות בלימודים אקדמיים, בהכשרה מקצועית ובתעסוקה (בעיקר של גברים), מה שמעלה ספקות בדבר יכולת ההמשך של המגמות הקיימות. מנגד, יש להביא בחשבון שינויים חברתיים ותרבותיים המתחוללים בחברה החרדית ואת הלחץ הכלכלי המורגש ברבים ממשקי הבית החרדיים. לנוכח שיקולים אלו, אנו מעריכים שהתרחיש הריאלי הוא המשך מגמות ההשתלבות, גם אם בהדרגתיות ובקצב איטי יותר. כדי להגביר את קצב שילוב החרדים נדרשים צעדים חדשים של מעצבי המדיניות, ובהם נדון בהמשך. הסבירות למימוש התרחיש השני שהצגנו, תרחיש ההתכנסות, נמוך, שכן הוא מבטא התפרקות של מבנה החברה החרדית המוכר לנו.¹⁶

ב. מהם האתגרים העיקריים הקשורים בגידול האוכלוסייה החרדית?

לפי התרחישים שהצגנו לשנת 2050, לא צפויה ירידה של ממש בשיעור התעסוקה של כלל האוכלוסייה, ובשיעור האקדמאים אך צפויה עלייה. הסיבה

16 במחקריו של מנחם פרידמן הוא מציין תקדימים להתפרקות החברה החרדית במזרח אירופה ובארץ ישראל בתחילת המאה ה־20. ראו פרידמן, 1991; פרידמן, 2001.

המרכזית לכך היא העלייה בתעסוקה ובהשכלה בקרב יהודים לא־חרדים ובקרב ערבים. עם זאת, צפויה ירידה באיכות ההון האנושי ועלייה ברמת הסבסוד של החברה החרדית, וגם בנטל הביטחוני שיושת על יהודים לא־חרדים. הידרדרות זו היא תוצאה ישירה של היקף לימודי החול לבנים חרדים והימנעותם משירות צבאי ומהשתלבות מלאה בתעסוקה.

להלן פירוט האתגרים:

1. שיעור הזכאים לבגרות

זכאות לבגרות מבטאת את רמת ההכשרה של הצעירים בישראל, ולעלייה במשקל החרדים בגילים הצעירים תהיה השפעה גדולה על שיעור הזכאים לבגרות. התוצאה הצפויה היא ירידה באיכות הממוצעת של המיומנות של צעירים בישראל, שתשפיע בעתיד על יכולתם לרכוש השכלה גבוהה ועל איכות התעסוקה שלהם. את ההשלכות של ירידה זו נראה בעיקר בטווח החורג מ־2050.

2. נטל המיסים

תחום המיסוי מבטא את ההיבט הישיר והמוחשי של הגידול הדמוגרפי החרדי שצפויה להרגיש כל משפחה בישראל. כדי לשמור על הכנסות המדינה ממיסים ברמה דומה לזו של שנת 2023 יצטרכו משקי הבית הלא־חרדיים לשלם יותר מיסים משהם משלמים היום, או שרמת השירותים שהם יקבלו מהמדינה תישחק. לנוכח הרמה הנמוכה ממילא של ההוצאה האזרחית בישראל ובחוסר שביעות הרצון של ישראלים מרמת השירותים הציבוריים, שחיקת השירותים היא תרחיש מדאיג (פלוג וקנט־פורטל, 2025).

3. היקף התוצר

התוצר משקף את גודלה של הכלכלה הישראלית. אם החרדים לא ישתלבו בשוק העבודה צפוי שיעור הגידול בתוצר לנפש להיות נמוך ב־10% לפחות, כלומר ל"הפסד" של 160 מיליארד ש"ח בערך במונחי תוצר 2023 לעומת היקף התוצר בתרחיש של השתלבות החרדים בכלכלה.

4. נטל השירות הצבאי

השירות הצבאי יושפע במיוחד מהגידול הדמוגרפי החרדי, לנוכח העובדה שגיל המתגייסים נמוך ושהערבים אינם מיועדים לשירות. הירידה הצפויה בשיעור המתגייסים תביא לכך שרק 45% מן הגברים בני ה-18 בישראל וכ-30% מן הנשים צפויים לשרת בצבא. הירידה בשיעור המתגייסים לצה"ל עשויה לפגוע פגיעה חמורה בביטחון הלאומי של ישראל. מודל "צבא העם" יחדל להתקיים, שינוי שעשוי להשפיע על הלכידות ועל החוסן של החברה בישראל. כאמור, מלחמת 7 באוקטובר צפויה לגרום להארכת משך השירות הסדיר ושירות המילואים, לעומת תרחיש התכנסות של גיוס חרדים שיביא לקיצור שירות הן בסדיר הן במילואים.

ג. החרפת האתגר בעקבות המלחמה

המלחמה רבת החזיתות שהחלה באוקטובר 2023 גרמה למשבר תקציבי חמור, שיש לו ויהיו לו השלכות כלכליות מיידיות וארוכות טווח על המשק הישראלי. ההוצאות על ביטחון, על פיזיונים ועל שיקום ידרשו העלאת מיסים או קיצוץ בשירותים ציבוריים. העלייה השנתית בתקציב הביטחון לבדה עשויה להיות עלייה של 1% תוצר לפחות. בשנים הקרובות לא יהיה אפוא מנוס מהעלאת מיסים ניכרת (פלוג וקנת פורטל, 2025). משום כך, אפילו המשך המגמות הקיימות באוכלוסייה החרדית לא יאפשר לשמור על רמת השירותים הציבוריים הניתנים היום, שכן אין בו מענה לכל הגידול התקציבי שיידרש בשנים הקרובות.

ההתנהלות הפוליטית של המפלגות החרדיות, שבאה לידי ביטוי בהקצאת משאבים גדולים למגזר החרדי, עשויה להעמיס על התקציב ולפגוע בצמיחה הכלכלית. בקואליציה האחרונה חלה עלייה דרמטית בהיקף הכספים הקואליציוניים למפלגות החרדיות, ואפילו מלחמת 7 באוקטובר לא חוללה בהן קיצוץ של ממש (שם). התנהלות כזאת עשויה להביא גם בעתיד להקצאת משאבים נוספת ולהעמיס על תקציב המדינה הוצאות שאינן מעודדות צמיחה אלא מונעות אותה.

כפי שציינו, הפגיעה בתוצר בתרחיש שבו החרדים אינם נעשים דומים ללא־חרדים תעמוד על כ־10%, שהם 160 מיליארד ש"ח במחירי 2023. לנוכח זאת, שיפור ניכר בכל המדדים באמצעות שילוב חרדים הכרחי כדי לאפשר התמודדות עם התרחבות אתגרי המשק.

ד. האם התחזית הדמוגרפית של המכון הישראלי לדמוקרטיה תביא לתוצאות אחרות?

על פי תחזית המכון הישראלי לדמוקרטיה, מספר החרדים בשנת 2050 צפוי להיות נמוך ב־12% מהתחזית של הלמ"ס, ומשקלם באוכלוסייה יעמוד על כ־2% פחות מהתחזיות של הלמ"ס. להערכתנו, תחזיות הלמ"ס נוטות להעריך יתר על המידה את מספר החרדים ואת משקלם באוכלוסייה בעתיד.

עם זאת, הפער בין תחזית הלמ"ס ותחזית המכון הישראלי לדמוקרטיה אינו גדול מבחינת התוצאות הכלכליות, וההבדלים בשיעורי התעסוקה בין התחזיות לשנת 2050 צפויים להיות קטנים מאוד. כך, למשל, ההבדל בין התחזיות ביחס לשיעור התעסוקה של גברים בישראל בתרחיש המשך המגמות יעמוד על כחצי אחוז בלבד.

ה. משמעות הפערים בין תחזיות לשנת 2050 לתחזיות לשנת 2065

בשנים האחרונות פורסמו כמה מחקרים בנושא השפעת השתלבות החרדים והערבים בשוק העבודה על הכלכלה. חשוב לציין כי העלות הכלכלית של אי השתלבות חרדים וערבים בין 2050 ל־2065 תהיה גבוהה יותר בהשוואה לעלות בשנים 2025–2050. ההסבר לכך הוא שהגידול הדמוגרפי החרדי הוא מעריכי, כלומר, הגידול החרדי צפוי להיות מהיר יותר בהשוואה לגידול הליניארי של שאר האוכלוסייה. ולכן, עם הזמן תהיה ההשפעה של הגידול החרדי על התוצר

רבה יותר. הפערים בין טווחי התרחישים מביאים לכך שמגמת היציבות הצפויה בשיעורי ההשכלה הגבוהה והתעסוקה עד שנת 2050 צפויה להשתנות ולהפוך למגמת ירידה בטווח שעד 2065.

אף שברור כי מלוא ההשפעה של הגידול החרדי תהיה ניכרת לטווח ארוך, מחקר זה ממקד את תשומת הלב במגמות לטווח הקצר והבינוני. הבנת מגמות אלו חשובה למקבלי ההחלטות לשם זיהוי המועד הקרוב ביותר שבו יש צורך בשינויים מידיים.

מסקנות והמלצות

א. מידת הדחיפות הנדרשת
בשילוב חרדים

אף על פי שהכלכלה הישראלית עשויה להחזיק מעמד עוד עשור או שניים גם אם מגמות השילוב הקיימות ימשיכו, ללא שינוי ממשי ומיידי בשילוב החרדים, תיגרם פגיעה כלכלית עמוקה במערכות המרכזיות של המשק. פגיעות כלכליות הצפויות להתממש כוללות ירידה בתוצר, עלייה במיסים והגדלת האי־שוויון בנטל. תהליכים אלו, וגם אימוץ סדריום פוליטי אנטי־ליברלי,¹⁷ עשויים גם להביא לעזיבה של אליטות את ישראל, צעד שיאיץ תהליכים כלכליים שליליים שאינם מקבלים ביטוי בתחזית שהוצגה כאן.¹⁸ מעבר לטווח הבינוני אפשר שתתהווה כאמור מפולת, כאשר ההשפעה של התמורה הדמוגרפית תתבטא במלואה.

השינוי החברתי וההתנהגותי הנדרש לא יכול להתרחש בתוך שנים ספורות, אך אפשר להפעיל אמצעים שיגבירו את הלחץ על החברה החרדית לשלב לימודי ליבה בחינוך, להגדיל את שיעור המתגייסים לצה"ל ולהעלות את שיעור הגברים החרדים בתעסוקה, במיוחד בתעסוקה איכותית.

17 דיון נרחב בחפיסות דמוקרטיות בחברה החרדית ראו בספרם של שטרן ואחרים, 2022. לסוגיה זו יש חשיבות רבה בעינינו, אך היא חורגת ממסגרת מחקר זה.

18 ראו את "אזהרה הכלכלנים" מ־28 במאי 2024, שעליה חתמו 128 מבכירי הכלכלנים בישראל.

ב. קצב השילוב הנדרש

ההערכה שלנו היא שהתהליך האיטי של שילוב החרדים בשוק העבודה צפוי להימשך, ובשל פעולתם של גורמים שמרנים בחברה החרדית הקצב שלו בעתיד עשוי אף להיות איטי אף יותר. לעיל הסברנו מדוע למשק ולחברה נדרש שינוי מהיר יותר. על מקבלי ההחלטות לפעול אפוא כדי להביא לכך שתהליך השילוב של החרדים בכלל, ושל הגברים החרדים בפרט, יואץ במידה ניכרת בשנים הקרובות.

כלי המדיניות העיקרי שנעשה בו שימוש בעשורים האחרונים הוא יצירת מסגרות ייעודיות לשילוב חרדים בחברה ותמיכה ממשלתית בהן. אולם שימוש בכלי זה בלבד לא מנע את הקיפאון בשיעורי השילוב של חרדים בצבא ובשירות האזרחי, וגם בשיעורי התעסוקה של גברים בשנים 2015-2025.

כדי לשמור על קצב מהיר של שילוב חרדים יש לשוב ולהשתמש בתמריצים כלכליים הכוללים גם התניה ושלילת תקציבים. תמריץ מן הסוג הזה היה הקיצוץ הדרמטי בקצבאות הילדים בשנת 2003, ששימש מנוע רב עוצמה לשילוב חרדים בתעסוקה, אולם מאז היה השימוש בו מצומצם.

על המדינה להחזיר לתוקף תמריצים כלכליים, לרבות צמצום התמיכה במסגרות חרדיות שאינן מקדמות את השתלבות החרדים בשוק העבודה ובחברה, וכן להרחיב את התמיכה בפרטים המעוניינים להשתלב. בה בעת, יש להתנות הנחות בדיוור, בארנונה ובמעונות במימון כושר השתכרות. שינוי כיוון כזה יכול להוביל לעלייה של ממש בקצב שילוב החרדים ובהיקפו ותהיה לו גם השפעת מקור על המשק.

ג. שילוב חרדים בצה"ל

למלחמה שפרצה ב־7 באוקטובר השלכות ארוכות טווח על צורכי כוח אדם של צה"ל, על אי־השוויון בנטל ועל המתח החברתי בישראל. שיעור המשרתים בצה"ל מכלל בני ה־18 צפוי לרדת מאוד בעשורים הקרובים בעקבות גידול האוכלוסייה

החרדית. כל פתרון שאיננו כולל מנגנון של גיוס חרדים צפוי להעצים את האתגר הביטחוני והחברתי, הכרוך גם בעלות גבוהה למשק.

בעת כתיבת מחקר זה מנסה ממשלת ישראל לקדם חוק שיסדיר את (אי) גיוס החרדים לצה"ל, לאחר פקיעתו של החוק הקודם בקיץ 2023. ראשי מפלגות הקואליציה מנסים לקדם מתווה הכולל יעדים מוגבלים וסנקציות לא מחייבות במקרה של אי-עמידה ביעדים. ניסיונות דומים לגיוס חרדים לצבא ולשירות האזרחי זכו עד היום להצלחה מועטה, ולפיכך אין לשער שאותם אמצעים יובילו להישגים טובים יותר הפעם.

הפתרון שהוצע, ובעבר אף זכה לתמיכה של אגף תקציבים, לקדם פטור מלא לחרדים מצה"ל בגיל 18 כדי שישתלבו בתעסוקה בגיל מוקדם כבר איננו רלוונטי. הצורך העכשווי בשילוב חרדים בצבא איננו רק חברתי אלא נובע גם מצורכי כוח האדם של צה"ל. ההשלכות הכלכליות של אי-גיוס חרדים בשנים הקרובות, בהנחה שיימשך הצורך בכוח אדם, יובילו להארכת השירות הסדיר ושירות המילואים, ולעלות כלכלית כבדה למדינה.

פתרון השואף לגיוס חרדים חייב לכלול שינוי של מודל גיוס החרדים, שמאז חוק טל ועד פקיעת פרק הפטור בחוק שירות ביטחון (יוני 2023) היה וולונטרי לחלוטין. חשוב להדגיש במיוחד את הצורך במניעת תמיכה כלכלית במסגרות שאינן מקדמות שילוב בצה"ל. לנוכח החשיבות העליונה של שירות חרדים בצה"ל על המדינה להפסיק לממן את מסגרות הלימוד לבני 18 ומעלה שאינן מעודדות גיוס. הסנקציות יכללו מניעת הטבות בדיוור, בתשלום למעונות יום ולביטוח לאומי, מצעירים שלא התייצבו לשירות צבאי לאחר שנקראו. לעומת זאת, ישיבות הסדר חרדיות, וכל ישיבה ששיעור המתגייסים בה יעלה על רף מסוים, תמשיך לזכות בתמיכה מדינתית. צעד זה לבדו עשוי להגדיל את מספר המתגייסים החרדים יותר מהצבת יעדי גיוס שאינם כוללים כלים למימושם, כפי שמנסה לקדם הממשלה הנוכחית.

ד. שילוב האוכלוסייה הערבית בכלכלה

מחקר זה מתמקד אומנם בחברה החרדית, אך ברור ממנו שגם שילוב החברה הערבית בכלכלה הוא חיוני ברמה המקרו־כלכלית. בעשור האחרון עלה מספר הסטודנטים הערבים במוסדות אקדמיים ב־56% (מל"ג'ות"ת, 2025), ושיעור הנשים הערביות העובדות עלה מ־33% ל־46%¹⁹.

מגמה זו נובעת מתהליכי שינוי בחברה הערבית, מצעדי מדיניות רוחביים של הממשלה (החלטות 922, 549, 550 ו־1279) וממדיניות ייעודית של משרדי ממשלה ורשויות ספציפיות (כמו משרד הכלכלה ומל"ג'ות"ת). השקעה זו הוכיחה אפוא את עצמה בשנים האחרונות, ותהיה לה, כאמור, השפעת מקרו על כלכלת ישראל בעשורים הקרובים (בדראן ואחרים, 2024).

החלטת ממשלת ישראל לקצץ ב־15% מתקציב תוכניות החומש למגזר הערבי ולמגזר הבדואי צפויה לפגוע במאמצים לשלב את האוכלוסיות האלה בשוק העבודה, ולפגוע בתהליכי השתלבות כלכלית חשובים.²⁰ כיוון שבעשורים הקרובים משקל הערבים עדיין יהיה גדול ממשקל המגזר החרדי, הפגיעה בתוצר וברמת החיים של כלל האוכלוסייה צפויה להיות גדולה יותר מההשפעה של המשך מגמות השילוב במגזר החרדי. כדי להבטיח את הצלחת תהליכי השילוב של האוכלוסייה הערבית בכלכלה, יש להחזיר את התקציבים לתוכניות החומש ולתמוך במאמצי השילוב שהצליחו בשנים האחרונות.

19 מעקב אחר יעדי תעסוקה ממשלתיים, הלמ"ס.

20 שם.

סיכום

החברה בישראל צפויה לעבור שינויים דמוגרפיים גדולים בעשורים הקרובים. עד 2050 שיעור האוכלוסייה החרדית צפוי לגדול ל-25%-22% מהאוכלוסייה הכללית, מה שיביא להשפעות ניכרות על ההשכלה, על התעסוקה, על ההכנסה ועל התוצר.

המחקר שערכנו בחן את ההשפעה של הגידול הדמוגרפי של החברה החרדית הצפוי עד 2050, מתוך השוואה בין תרחיש המשך דפוסי ההתנהגות הקיימים של החרדים במגוון תחומים, לבין תרחיש התכנסות שלהם להתנהגות של יהודים לא־חרדים בתחומים אלו. ההבדל בין שני התרחישים דרמטי בכל אחד מהתחומים שנבחנו. אומנם שילוב מהיר של החברה הערבית בכלכלה עשוי לפצות על השפעות הגידול של האוכלוסייה החרדית בתחום ההשכלה והתעסוקה, אך במחיר הגדלת הסבסוד של החברה החרדית.

נוסף על הגידול המעריכי של החברה החרדית, שיביא לפגיעה בכלכלת ישראל בעתיד כאשר השתלבות החברה הערבית כבר לא יהיו גורם מאזן, המצב הכלכלי־חברתי של ישראל צפוי להיות קשה בשל עוד שני גורמים עיקריים:

(1) ההשלכות הכלכליות של מלחמת 7 באוקטובר והמצוקה התקציבית שנוצרה בעקבותיה, (2) השפעתה של הפוליטיקה הבלתי ליברלית על הגירת אוכלוסיות חילוניות מישראל.

כדי להתמודד עם אתגרים אלו יש לפעול לצמצום "מובלעת החוק" בתחומי החינוך והגיוס, ובד בבד להאיץ את קצב השתלבות החרדים בהשכלה הגבוהה ובתעסוקה. מדיניות זו צריכה להתבסס על שינויי חקיקה שיעגנו את חובות המגזר, לצד תמריצים כלכליים והתניית תמיכות במוסדות חינוך, כדי לקדם תעסוקה איכותית ושירות משמעותי. כמו כן, יש להפסיק את המימון והסבסוד של מוסדות תורניים שאינם מעודדים גיוס, ולשלול הטבות ממי שאינם ממצים את כושר ההשתכרות שלהם.

המשך המדיניות הנוכחית עלול להאט את תהליך שילוב החרדים ולסכן את חוסנה הביטחוני, החברתי והכלכלי של מדינת ישראל. כדי להאיץ את תהליך השילוב יש לשנות את כיוון המדיניות ולכלול בה "מקלות" ולא רק "גזרים".

פירוס המתודולוגיה

התחזית הדמוגרפית של המכון הישראלי לדמוקרטיה

הכלי המרכזי שבעזרתו נערכה התחזית הוא מאגר הנתונים שבחדר המחקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. מאגר נתונים זה כולל נתוני פרט מכמה מקורות: מרשם האוכלוסין ומשרד החינוך (נתונים המאפשרים זיהוי של פרטים שלמדו במוסדות חרדיים). מחקר זה בוחן את ההתפתחויות הדמוגרפיות עד שנת 2050. בתחזית זו פרטים הוגדרו חרדים אם יותר ממחצית מבני משפחתם למדו במוסד תיכוני שבפיקוח חרדי.

התרחישים הכלכליים-חברתיים

הניתוח המוצג במחקר זה ממוקד בהדגמת ההשלכות של התמורות הדמוגרפיות הצפויות, כפי שהן עולות מהתחזית הרשמית של הלמ"ס, על שורה של תוצאות חברתיות וכלכליות: שיעור הזכאות לבגרות, שיעור תעסוקה, שיעור בעלי השכלה גבוהה וההכנסה מעבודה.

במסמך הוצגו שני סוגי ניתוחים:

(1) **ניתוח מגמות** המבוססות על השלכה ממגמות עבר של האוכלוסיות השונות על העתיד.

(2) **פירוק ה"אפקט הדמוגרפי"**: הצגת תמונת המצב שהייתה צפויה בישראל כיום לו היה ההרכב הדמוגרפי במדינה היום זהה לזה החזוי עבור שנת 2050.

הניתוח הראשון נועד לספק טווח להתפתחויות במשק הישראלי, ואילו הניתוח

השני נועד לבודד את האפקט של מידת ההשתלבות של החרדים מהמגמות ההתנהגותיות המאפיינות את הקבוצות האחרות.

ניתוח המגמות נעשה כך: תחילה קבענו את קבוצת הגיל הרלוונטית לניתוח לכל אחד ממשנתי התוצאה. עבור תעסוקה ושכר מדובר בגילי העבודה העיקריים (25-64)²¹, עבור שיעור הזכאות לבגרות ובגרות איכותית – גיל 18, ועבור שיעור בעלי השכלה גבוהה – קבוצת הגיל 35-44. עבור כל תוצאה שנבחנה הנחנו בבסיס החישוב את גודלו היחסי של כל אחד מהמגזרים (ערבים, חרדים ויהודים שאינם חרדים ואחרים), בתוך כל קבוצת גיל, כפי שהוא עולה מהתחזית הבינונית של הלמ"ס. כאשר הדבר התאפשר השתמשנו בנתונים גם בחלוקה לפי מגדר, נוסף על החלוקה לקבוצות אוכלוסייה, ובמקרה זה הממוצע המשוקלל הוא תוצאה של הכפלת התוצאות החזויות בכל אחת משש הקבוצות, ברמת מגזר מגדר, במשקלן היחסי – החזוי – של כל אחת מקבוצות אלו (בהנחה ששיעור הנשים והגברים בתוך כל קבוצת אוכלוסייה שווה).

לאחר מכן, עבור כל משתנה תוצאה אנו מציגים את הנתונים – לכל קבוצת אוכלוסייה – משנת 2005 ועד 2023, או עד השנה האחרונה הזמינה (המאוחרת מהשתיים). על בסיס נתונים אלו התווינו קו מגמה המניח כי השתלבות האוכלוסיות תימשך בקצב המאט עם הזמן. טווח שנים זה הוגדר כדי לדבוק בתקופה אחידה כמות שיותר לכלל משנתי התוצאה, ובעיקר כדי שנקודות הפתיחה של המגמה הנבחנת תהא מאוחרת לשינויים המוסדיים שהונהגו במדינה בשנים 2002-2003. בכל התרחישים הנחנו כי שיעורי התעסוקה, ההשכלה והזכאות לבגרות מוגבלים מלמעלה. כדי לגלם את ההנחה שיש שיעור מסוים באוכלוסייה כולה (ובכל קבוצת אוכלוסייה) שלא יוכל להגיע לזכאות לבגרות מסיבות שונות, גם אם יחול שיפור בגישה להשכלה של כלל הקבוצה, הנחנו כי שיעור הזכאות המקסימלי לבגרות הוא 90%. עבור שיעורי השכלה, הגדרנו את הסף העליון ב־65%, מעט מעל לשיעור בעלות תואר ראשון בקרב נשים יהודיות לא־חרדיות. עבור שיעורי תעסוקה, הנחנו כי הם אינם יכולים לעלות על 87.3% (הנתון הגבוהה ביותר שתועד עבור גברים יהודים לא־חרדים, שיעור גבוה מאוד בהשוואה בינלאומית). אף שהערכים הספציפיים שבחרנו לערכי מקסימום

21 בשל שינוי באופן הדיווח על עמידה ביעדי הממשלה באתר הלמ"ס, משנת 2014 נתוני התעסוקה מחושבים עבור הגילים 25-66. ההבדל בין קבוצות הגיל זניח.

עשויים להיות שרירותיים מעט, התוצאות אינן רגישות לשינויים קלים של ערכי המקסימום, וללא הנחת ערכי מקסימום, חלק מהמדדים עוברים אך את ה־100% בעקבות מגמה חיובית בתקופה הנבחנת.

על רקע זה, הניתוח בחן שני תרחישים של השתלבות חרדים:

(1) תרחיש המשך המגמות

תרחיש זה מניח שבמהלך העשורים הבאים תימשך מגמת ההשתלבות באותו קצב השתלבות היסטורי בכל הקבוצות, ותאט עם הזמן. מגמה זו הותוותה על בסיס נתוני האמת (משנת 2005 ועד השנה העדכנית ביותר), ובלבד שמשנתה התוצאה לא יעבור את הסף העליון שהוגדר עבור כל תוצאה (כמתואר לעיל).

(2) תחזית אופטימית – תרחיש התכנסות

תרחיש זה מניח שהאוכלוסייה שאינה חרדית תמשיך במגמה שאפיינה את התנהלותה מ־2005, כמו בתרחיש הראשון, אך החרדים ידביקו את מלוא הפערים מהיהודים הלא־חרדים – עד 2050. כלומר, לפי תרחיש זה שיעורי התעסוקה, ההשכלה והבגרויות של חרדים בשנת 2050 יהיו שווים לאלו של היהודים הלא־חרדים כפי שתועדו בשנה הזמינה האחרונה.

שני התרחישים מתבססים על ההנחה שערכים ויהודים שאינם חרדים ימשיכו בהשתלבות בתעסוקה ובהשכלה לפי המגמה ההיסטורית שלהם, ועל ההנחה שקצב ההשתלבות שלהם יאט עם הזמן.²²

כדי לעבור מהתוצאה החזויה עבור כל קבוצה אל הממוצע המשוקלל החזוי – במסגרת כל תרחיש השתמשנו במשקלות של כל קבוצת אוכלוסייה בטווח הגילים הרלוונטי בשנה הרלוונטית, לפי התחזית הדמוגרפית הבינונית של הלמ"ס.

מלבד תחזיות אלו, הצגנו את ההשלכות של מידת ההשתלבות של החרדים בנפרד מכל גורם אחר. בניתוח זה השונו את התרחיש שבו רק ההרכב הדמוגרפי

22 במסמך זה "השתלבות מאטה" פירושה השתלבות לפי מגמת שורש. כלומר, המשך לפי פונקציית שורש של אותה מגמת ההשתלבות שנאמדה בדפוס ההיסטורי. תוואי השתלבות לפי מגמה לינארית נבדק גם כן ונפסל כלא סביר, מאחר שלפי מגמה לינארית נשים ברוב הקבוצות וברוב משחני התוצאה מגיעות להשתלבות מלאה בחור שנים ספורות ונשארות ברמה המקסימלית הסבירה לאורך רוב שנות הניתוח.

משתנה – כלומר, הרמה של משתני התוצאה נשמרת כפי שהיא כיום, וההרכב הדמוגרפי של אוכלוסיית ישראל מתדמה לזה של 2050 (לפי התחזית הבינונית של הלמ"ס) – לתרחיש שבו נוסף על שינוי ההרכב הדמוגרפי, התנהגות החרדים מתכנסת להתנהגות של יהודים לא־חרדים.

את משתני התוצאה קיבלנו מכמה מקורות. עבור נתוני הבגרות עשינו שימוש בשנותוני ההשכלה של הלמ"ס, שאין בהם פילוח לפי מגדר. עבור נתוני התעסוקה התבססנו על הדיווח של הלמ"ס על עמידה ביעדי התעסוקה הממשלתיים. נתוני ההשכלה הגבוהה מבוססים על עיבודים של נתוני סקר כוח אדם ונתוני הסקר החברתי של הלמ"ס. נתוני ההכנסה מעבודה (ששימשו בסיס לתחשיב ההשלכות לתוצר) מבוססים על נתונים מינהליים שמקורם ברשות המיסים.²³

תחזית התוצר

כיוון שהשפעת השינוי בהכנסה ובתוצר לאורך זמן על רמת החיים תלויה בשינויים שיחולו במקביל גם בפיריון העבודה ובמחירים, בחנו את ההשלכות של השינוי הדמוגרפי על התוצר באופן אחר מהאופן שבו הערכנו את השלכותיו על התוצאות הקודמות. במקרה הזה חישוב ההשלכות מבוסס על השוואה בין שני ממוצעים משוקללים. נתון הבסיס הוא ההכנסה החודשית מעבודה ב־2019 – המחושבת על סמך נתונים מינהליים שמקורם ברשות המיסים. במקרה זה הממוצע המשוקלל מבוסס על ההכנסה הממוצעת בכל אחד מתאי האוכלוסייה המתקבלים מחיתוך של קבוצת גיל, מגזר, מגדר ורמת השכלה (ראו מייד); והמשקלות הם גודלם היחסי של התאים באוכלוסייה. נתון זה מושווה לכמה תרחישים שבהם ההכנסה הממוצעת בכל תא נותרת בעינה ומשקלות התאים משתנים לפי התרחיש הנבחר – תרחיש השתלבות מצומצמת יותר של התאמת רמת ההשכלה והתעסוקה לכל קבוצת גיל לרמתה בקרב יהודים שאינם חרדים (ללא שינוי ברמת השכר), ותרחיש השתלבות מלאה של התאמה לכל קבוצת גיל ומגדר לרמת ההשכלה, התעסוקה והשכר של יהודים שאינם חרדים.

23 עיבוד נחוני ההכנסה נערך בסביבת המחקר של הלמ"ס על פי קובצי רשומות פרט שהוכנו לשם עריכת המחקר ושהושמטו מהם פרטי זיהוי.

לוח 5

בסיס לחישובי השפעת הדמוגרפיה על התוצר

2019	קבוצת גיל	מגזר	מגדר	בעלי תואר ראשון ומעלה	הכנסה מעבודה (לרבות 0), בש"ח
A					
24-18	ערבי	גברים	0	3,782	
24-18	ערבי	גברים	1	4,753	
24-18	ערבי	נשים	0	1,608	
24-18	ערבי	נשים	1	2,950	
24-18	חרדי	גברים	0	1,012	
24-18	חרדי	גברים	1	3,125	
24-18	חרדי	נשים	0	2,923	
24-18	חרדי	נשים	1	4,559	
24-18	יהודי ל"ח	גברים	0	2,328	
24-18	יהודי ל"ח	גברים	1	1,832	
24-18	יהודי ל"ח	נשים	0	2,439	
24-18	יהודי ל"ח	נשים	1	3,295	
64-25	ערבי	גברים	0	5,447	
64-25	ערבי	גברים	1	1,3691	
64-25	ערבי	נשים	0	1,780	
64-25	ערבי	נשים	1	8,602	
64-25	חרדי	גברים	0	4,136	
64-25	חרדי	גברים	1	11,974	
64-25	חרדי	נשים	0	4,324	
64-25	חרדי	נשים	1	8,719	
64-25	יהודי ל"ח	גברים	0	8,566	
64-25	יהודי ל"ח	גברים	1	18,483	
64-25	יהודי ל"ח	נשים	0	5,421	
25-64	יהודי ל"ח	נשים	1	10,940	

2050	2050	2050	2019
התכנסות השכלה, תעסוקה ושכר בש"ח	התכנסות השכלה ותעסוקה ב-%	המשך המגמות ב-%	ב-%
E	D	C	B
3,782	3.50	3.50	3.00
4,753	0.10	0.10	0.10
1,608	2.60	2.60	2.60
2,950	0.50	0.50	0.20
2,328	1.50	2.30	1.00
1,832	0.00	0.00	0.00
2,439	2.10	2.60	1.30
3,295	0.30	0.20	0.10
2,328	4.30	4.20	6.00
1,832	0.10	0.10	0.10
2,439	3.40	3.30	5.90
3,295	0.20	0.20	0.10
5,447	5.80	5.70	4.90
13,691	2.10	2.10	1.20
1,780	4.70	4.60	4.80
8,602	3.20	3.20	1.40
8,566	3.60	5.60	2.20
18,483	2.70	0.60	0.30
5,421	2.90	3.50	1.80
10,940	3.40	2.70	0.70
8,566	9.70	9.60	13.60
18,483	9.80	9.70	8.90
5,421	6.80	6.80	11.90
10,940	12.70	12.50	11.70

2019				
קבוצת גיל	מגזר	מגדר	בעלי תואר ראשון ומעלה	הכנסה מעבודה (לרבות 0), בש"ח
A				
+65	ערבי	גברים	0	1,063
+65	ערבי	גברים	1	5,151
+65	ערבי	נשים	0	110
+65	ערבי	נשים	1	1,689
+65	חרדי	גברים	0	2,594
+65	חרדי	גברים	1	5,516
+65	חרדי	נשים	0	1,182
+65	חרדי	נשים	1	2,928
+65	יהודי ל"ח	גברים	0	2,592
+65	יהודי ל"ח	גברים	1	6,086
+65	יהודי ל"ח	נשים	0	883
+65	יהודי ל"ח	נשים	1	2,113
ההכנסה מעבודה בגילי 18+ ממוצע משוקלל (בש"ח לחודש)				
גודל האוכלוסייה מתחת לגיל 18 (במיליונים)				
גודל האוכלוסייה הכולל (במיליונים)				
הכנסה מעבודה לנפש (בש"ח לחודש)				
התוצר לנפש (בדולרים בשנה במחירי 2019)				
שיעור השינוי יחסית ל-2050 בתרחיש התכנסות (התכנסות עד 2050)				
שיעור השינוי יחסית ל-2050 בתרחיש התכנסות (התכנסות עד 2065)				

2019 ב־%	2050 המשך המגמות ב־%	2050 התכנסות השכלה ותעסוקה ב־%	2050 התכנסות השכלה, תעסוקה ושכר בש"ח
B	C	D	E
0.60	0.70	0.70	1,063
0.10	0.20	0.20	5,151
0.80	0.70	0.70	110
0.00	0.10	0.10	1,689
0.20	0.50	0.30	2,592
0.00	0.10	0.40	6,086
0.20	0.40	0.30	883
0.10	0.20	0.20	2,113
4.30	3.10	3.10	2,592
2.20	2.40	2.40	6,086
5.70	3.20	3.20	883
2.40	2.60	2.60	2,113
6,514	6,844	7,101	7,549
3.034	5.131	5.131	5.131
9.126	15.67	15.67	15.67
4,349	4,603	4,776	5,077
44,382	46,989	48,822	51,903
.	.	-3.6%	-9.3%
.	.	-3.8%	-10.3%

ההבדלים בין תחזיות המכון הישראלי לדמוקרטיה
לבין תחזיות הלמ"ס

להלן מוצגים ההבדלים בשנים נבחרות בתוצאות התרחישים בהנחת המודל הדמוגרפי של הלמ"ס ושל המכון הישראלי לדמוקרטיה בשיעורי התעסוקה של האוכלוסייה בגילים 25-64. כפי שאפשר לראות, ההבדלים בין התרחישים קטנים.

לוח 6
שיעורי התעסוקה בישראל: השוואה בין תחזיות דמוגרפיות שונות
לשנים 2030-2050 (ב-%)

שנה	תרחיש	שיעור תעסוקה לפי דמוגרפיה בתחזית המכון הישראלי לדמוקרטיה	שיעורי תעסוקה לפי דמוגרפיה בתחזית הלמ"ס
2030	התכנסות	80.6	79.2
2040		82.3	80.8
2050		83.6	82.4
2030	המשך המגמות	80.8	79.3
2040		81.6	80.4
2050		81.8	81.0

רשימת המקורות

אגף הכלכלן הראשי במשרד האוצר. (2019). **על ההשלכות הכלכליות של השתלבות חרדים וערבים בשוק העבודה בעשורים הקרובים**.

אגף הכלכלן הראשי במשרד האוצר. (מרץ 2023). **תמחור האלטרנטיבות להגדלת כוח האדם בצה"ל**.

בדראן, אחמד, פילר, ליטל וקנת פורטל, רועי (2024). **צמצום ההוצאה התקציבית – הפחתת 15% מתקציבי החברה הערבית**. מכתב ליו"ר ועדת הכספים, המכון הישראלי לדמוקרטיה.

בן דוד, דן (2019). **שתי מלחמות ודמוגרפיה: מבט ארוך טווח על תוצאות הבחירות האחרונות בישראל**. מכון שורש.

גורדון, גבריאל (2022). **מגמות דמוגרפיות והשתלבות בתעסוקה: מבט על המגזר החרדי**. דוח מחקר, המכון הישראלי לדמוקרטיה.

גורדון, גבריאל (2025). **"אֶשֶׁר עַל הַפֶּס": השתלבות חרדים ותשלומי מיסים: הנטל והפוטנציאל**. דוח מחקר, המכון הישראלי לדמוקרטיה.

גורדון, גבריאל ורביצקי טור-פז, שלומית (2024). **היקף ועלות המילואים במקרה של השתלבות חרדים בשירות הסדיר והמילואים**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

זעירא, יוסף (2018). **כלכלת ישראל**. ידיעות אחרונות.

ירון, אמיר (2019). **החברה החרדית כחלק מהמחר הכלכלי של ישראל**.
מצגת נגיד בנק ישראל בכנס דה מרקר.

מל"ג"ות"ת. (2025). **פתיחת שנת הלימודים תשפ"ו: לקט נחונים לקראת פתיחת השנה**.

פלוג, קרנית וקנת פורטל, רועי (2025). **בצל המלחמה: מצרפי התקציב, סדרי העדיפויות וההשלכות של עליית הנטל הביטחוני**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פראן, סופיה וקלינגר, אביעד (2018). **תחזית אוכלוסיית ישראל 2015–2065**. הלמ"ס.

פרידמן, מנחם (1991). **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**. מכון ירושלים לחקר ישראל.

פרידמן, מנחם (2001). **חברה במשבר לגיטימציה: היישוב הישן האשכנזי, 1917–1900**. מוסד ביאליק.

קרלינסקי, אריאל, שדה, תום, יוגב, ערן ושראל, מיכאל (2024). **על המיסים ועל הנפלאות: התפלגות הכנסות והוצאות המדינה בקרב משקי הבית בישראל**. הרבעון לכלכלה.

רגב, איתן ומילצקי, יהודית (2024). **דוח מצב החברה החרדית**. המכון החרדי למחקרי מדיניות.

שטרן, ידידיה, יפה, נחומי, מלאך, גלעד ומלחי, אסף (2022). **יהודית, חרדית ודמוקרטית: מדינת ישראל והדמוקרטיה בעיניים חרדיות**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

ד"ר גלעד מלאך הוא עמית מחקר בתוכנית "החברה החרדית בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה. מומחה לתכנון מדיניות ציבורית לאוכלוסייה החרדית, בתעסוקה, בשירות הצבאי, בהשכלה הגבוהה ובחינוך.

ד"ר איתמר יקיר הוא עמית פוסט־דוקטורט באוניברסיטת ייל. בעת כתיבת המחקר היה חוקר במרכז לממשל וכלכלה במכון הישראלי לדמוקרטיה. בעל תואר דוקטור מבית הספר למדיניות ציבורית באוניברסיטה העברית בירושלים. מחקריו עוסקים בכלכלה פוליטית, התנהגות פוליטית וזהות חברתית.

רועי קנת פורטל הוא חוקר בתוכנית "רפורמות בכלכלה" במרכז לממשל וכלכלה שבמכון הישראלי לדמוקרטיה. בעל תואר שני במדיניות ציבורית מהאוניברסיטה העברית בירושלים.

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

www.idi.org.il

מסת"ב:
978-965-519-511-8